

Alisher MADRAHIMOV,

Central Asian medical university o'qituvchisi, PhD

E-mail: alishermadrakhimov.85@gmail.com

Tohir MUKARAMOV,

Central Asian medical university o'qituvchisi Assistant

E-mail: mukaramov2020@gmail.com

Qoraqalpog'iston qishloq xo'jaligi va agrotexnologiyalari instituti katta o'qituvchisi, PhD M.U. Berdimurodov taqrizi asosida

UMUMIY O'RTA TA'LIM MAKTEBLARDA TARBIYA MUHITINI TASHKIL ETISHNING AHAMIYATI

Аннотация

Yoshlar o'rtasidagi zo'ravonlik dunyo bo'ylab tobora ortib borayotgan tashvishga sabab bo'lib, ko'pincha jismoniy zarar, ruhiy zarar va ijtimoiy beqarorlikka olib keladi. Ushbu maqola yoshlar o'rtasida zo'ravonlikning oldini olishning turli usullarini o'rganadi, erta aralashuv strategiyalari, ta'lim, ijtimoiy qo'llab-quvvatlash tizimlari va ota-onalar va maktablarning roliga e'tibor qaratadi. Adabiyotlarni tahlil qilish va amaliy tadqiqotlar orqali zo'ravonlikning oldini olishning samarali usullari, shuningdek, ushbu muammoni hal qilish uchun siyosatni takomillashtirish bo'yicha takliflar aniqlanadi.

Kalit so'zlar: Zo'ravonlik, jamiyat, tuzilma, yoshlar, bulling, bullir, jabrlanish, o'smir, tajavuzkorlik, huquqbuzar, viktin xulq, konformistik ruh, tahdid, shantaj, haqorat, kamsitish.

ВАЖНОСТЬ СОЗДАНИЯ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ СРЕДЫ В ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ШКОЛАХ

Аннотация

Насилие среди молодежи становится все более серьезной проблемой во всем мире, часто приводя к физическому вреду, психологическому ущербу и социальной нестабильности. В этой статье рассматриваются различные способы предотвращения насилия среди молодежи, уделяя особое внимание стратегиям раннего вмешательства, образованию, системам социальной поддержки и роли родителей и школ. С помощью анализа литературы и тематических исследований определяются эффективные методы предотвращения насилия, а также предложения по улучшению политики для решения этой проблемы.

Ключевые слова: Насилие, общество, структура, молодое поколение, буллинг, стрдание юноши, нападение, правонарушения, виктомная право, комфромистическая дух, угроза, шантаж, оскорбление, унижение.

THE IMPORTANCE OF ORGANIZING A NURTURING ENVIRONMENT IN GENERAL SECONDARY SCHOOLS

Annotation

Violence among young people is a growing concern worldwide, often leading to physical harm, psychological damage, and social instability. This article explores the various means of preventing violence among youth, focusing on early intervention strategies, education, social support systems, and the role of parents and schools. Through literature analysis and case studies, effective methods for violence prevention are identified, along with suggestions for policy improvements to address this issue.

Key words: Violence, society, youth, bullying, victimization, teenager, aggression, offender, victim behavior, conformist spirit, threat, blackmail, insult, discrimination.

Kirish. Bulling hodisasi murakkab ijtimoiy hodisa sifatida yon-atrofdagi ijtimoiy munosabatlar, xususan, o'zi paydo bo'lgan va rivojlanayotgan turli maishiy muhit bilan chambarchas bog'liq bo'ladi. Amerikalik tadqiqotchilar D.Kornell va K.Bredshauler maktab muhitida zo'ravonlik holatlarini kamaytirish oson ish emasligini qayd etib maktab muhitini yaxshilash hamda unda zo'ravonlikka munosabatni o'zgartirishga qaratilgan kompleks va tizimli chora-tadbirlar talab qilishini aniqlashgan, natijada maktabda uzluksiz ravishda bullingga qarshi samarali kurash olib borilishi ushbu salbiy hodisani 20–25%gacha kamayishini isbotlab berishgan[15].

Adabiyotlar tahlili. Binobarin, "ta'lim muhitini ijtimoiy, madaniy, shuningdek, ta'lim muassasasidagi maxsus tashkil etilgan psixologik va pedagogik sharoitlar majmui sifatida tavsiflash mumkin, ularning shaxs bilan o'zaro ta'siri natijasida individning shakllanishi sodir bo'ladi"[14]. Demak, maktabda o'quvchining shaxs bo'lib shakllanishiga ta'sir qiluvchi barcha ijtimoiy omillar majmui ta'lim muhitini tashkil qiladi. Shu nuqtai nazardan, ta'lim muhitining muhim qismi tarbiya muhitidir. Ayrim tadqiqotchilarning fikriga ko'ra, "o'quvchilarning shaxsiy rivojlanishiga maqsadli, tartibli va tizimli ta'sir ko'rsatadigan, ularni zamonaviy jamiyat va madaniyatga qo'shilishida hissa qo'shadigan, ta'lim vazifalarini bajaruvchi, ongli yoki ongsiz shakldagi turli ijtimoiy munosabatlar va moddiy obyektlar majmui"dir[13]. Rus tadqiqotchi Y. Tkachevning fikricha, "Tarbiya muhiti tuzilmasi maktabning moddiy makoni va

buyumlari, tevarak-atrofdagilarning xulq-atvori, turli hodisalarga asoslangan axborot va madaniy muhit majmuidan iborat".

Tadqiqot metodologiyasi. Darhaqiqat, tarbiyaviy muhit bir necha darajadan iborat bo'lib, eng quyi darajasi esa bevosita subyektni o'rab turgan atrofidagi ijtimoiy muhit hisoblanadi. Bu ko'proq, eng avvalo, uning oilasi, so'ngra maktab va mahalladagi muhit bilan belgilanadi.

2021-yil aprel-may oylarida O'zbekiston Respublikasi Yoshlar ishlari agentligi huzuridagi Yoshlar muammolarini o'rganish va istiqbolli kadrlarni tayyorlash instituti tomonidan o'tkazilgan sotsiologik tadqiqot natijalariga ko'ra, ta'lim muassasasida bulling ehtimoli to'g'ridan-to'g'ri va juda kuchli tarzda oiladagi ijtimoiy-psixologik muammolar, xususan, oiladagi zo'ravonlik munosabatlari, ya'ni ota-onalar bilan iliq munosabatlar yo'qligi, yaqin qarindosh (aka-singil, opa-uka)larda o'zaro mehrsizlik va o'zaro birlashish quyi darajada ekanligi, bolaning ustidan qat'iy nazorat o'rnatilgani, unga yordam va qo'llab-quvvatlash yetishmasligi kabi muammolar mavjudligi aniqlandi.

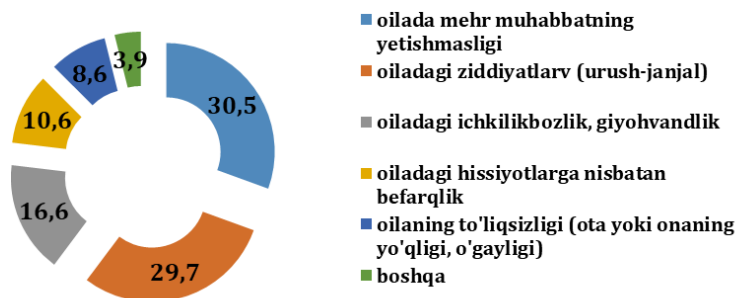
Tahlil va natijalar. Xususan, oilada ota-onalar o'rtasidagi o'zaro munosabatlar va ularning farzandlariga nisbatan sodir etayotgan zo'ravonligi natijasida bolalar asta-sekin huquqbuzarga aylanish ehtimoli yuqori bo'lmoqda. Bunda kattalar tomonidan qattiq nazorat ostida bo'lgan bola aksariyat holatda maktabda zo'ravonlik qilish orqali o'zini namoyon etish hissini qondirishga harakat qilishi kuzatildi. Masalan, tadqiqotda ishtirok etgan respondentlarning har 3 nafaridan biri (34,0%) maktab

o'quvchilari o'rtasidagi zo'ravonlikning asosiy sababi sifatida "o'zini ko'rsatish istagi"ni hamda har 4 nafaridan biri (26,6%) "alamini boshqalardan olish istagi" kuchli ekanligini qayd etilgan. Demak, mamlakatimizda bulling holatlariga ota-onalarda bola tarbiyalash mahorati yetishmayotgani asosiy omillardan biri bo'layotganligini ko'rsatmoqda.

Shu bois oiladagi salbiy omillar bolada boshqa insonlar bilan buzg'unchi munosabatda yoki unga qarshi kayfiyatda bo'lishiga ta'sir etuvchi eng asosiy sabablardan biriga aylangan, desak aslo mubolag'a bo'lmaydi. Zo'ravonlik, ichkilikbozlik, giyohvandlik kabi muammolari mavjud oilada ulg'aygan bola, aksariyat holatda, zo'ravon yoki jabrlanuvchiga aylanishi kuzatiladi.

1-rasm

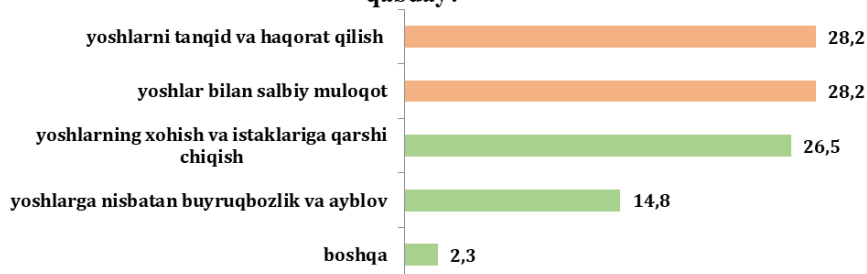
Respondentlarning fikriga ko'ra, oiladagi quyidagi omillar bullingni kelib chiqishiga sabab bo'ladi

O'quvchilarning maktabdagi bullingga aralashib qolishiga ota-onalar ta'siri yuzasidan respondentlarning fikri so'ralganda, ularning har 3 nafaridan biri 28,2% kattalarning bolaga nisbatan qo'pol va salbiy muloqoti, 28,2%i haqorat va haddan ziyod tanqid, 26,5%i xohish va ehtiyojlarga qarshi bo'lish kabi omillar

2-rasm

Yoshlarning fikriga ko'ra, maktab o'quvchi-yoshlari o'rtasida bullingning shakllanishiga kattalarning ta'siri qabday?

Sizningcha, tajovuzkor o'quvchining xulq-atvoriga oiladan tashqari atrof-muhitdagi omillar, jumladan, internet, do'stlar va tanishlar ham jiddiy ta'sir ko'rsatadi. Respondentlarning fikriga ko'ra, Maktab o'quvchilarning asosan ko'pchiligi 77,3 %i internet va ijtimoiy tarmoqlar yoshlar orasida zo'ravonlikni targ'ib qilishning asosiy vositasi, deb hisoblasa, 9,3 %i – radio va televidenie, 5,3 %i – gazeta va jurnallar, 6,2 %i boshqa manbalarni ko'rsatishgan. Bundan tashqari, respondentlarning deyarli har 4 nafaridan biri (25 %) internet va ijtimoiy tarmoqlar orqali tajovuzkor g'oya va mafkura singdirilgan turli video yoki yangiliklarni tomosha qilishi ma'lum bo'ldi. Demak, bugungi kunda zo'ravonlikning asosiy tashviqoti internet va ijtimoiy tarmoqlar orqali amalga oshirilmoqda.

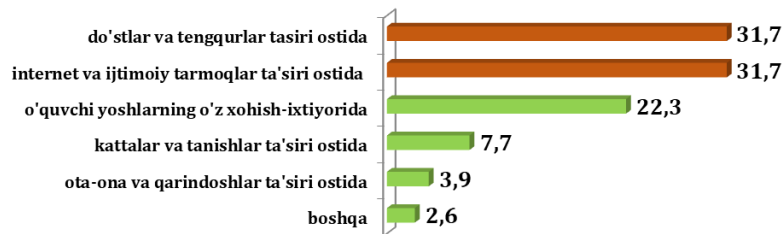
Respondentlarning yoshlar orasida bulling kelib chiqishiga oiladagi qaysi omillarning ta'siri yuqori bo'lishi bo'yicha fikri o'rganilganda, ularning 30,5 %i oilada muhabbatning yetishmasligi, 29,7 %i oilaviy nizo (janjal), 16,6 %i oiladagi ichkilikbozlik va giyohvandlik, 10,6 %i yosh oila a'zolarining hissiyotlariga befarqlik, 8,6 %i oilaning to'liq emasligi va 3,9 %i boshqa omillarni sabab sifatida ilgari surishgan (1-rasm). Demak, o'rganishlar shuni ko'rsatdiki, ota-onalarning salbiy xatti-harakatlari aksariyat holatda bolada zo'ravonlikka moyillikni shakllanishiga sabab bo'lishi aniqlandi. Xususan, bulling ko'pincha bolani haddan ziyod qattiq tartibda tarbiyalash va uning ehtiyojlarini e'tiborsiz qoldirish kabi holatlarning doimiy tarzda takrorlanib turadigan oilalarda kelib chiqishi kuzatildi.

salbiy oqibatlarga olib kelishini ta'kidlaganlar (2-rasm). Demak, bolaga nisbatan qo'pol salbiy munosabat, uni haqorat va haddan ziyod tanqid qilish, bolaning o'z xohishi va ehtiyojiga qarshilik ko'rsatish, o'z navbatida, unga salbiy ta'sir etib, turli zo'ravonlik sodir etilishiga sabab bo'lishi aniqlandi.

Ushbu fikrimizning tasdig'i sifatida internet va ijtimoiy tarmoqlarni yoshlar orasida zo'ravonlikni targ'ib qilishning asosiy vositasi sifatida qizlar o'g'il bolalarga nisbatan ko'proq qayd etilgan. Xususan, tadqiqotda ishtirok etgan o'g'il bolalarning 73,1 %i shu javobni belgilagan bo'lsa, qizlarning 81,6 %i bugungi kunda maktab o'quvchi-yoshlari o'rtasida zo'ravonlikni targ'ib qiluvchi eng asosiy vosita sifatida internet va ijtimoiy tarmoqlarni ko'rsatishdi.

Shuningdek, respondentlarning deyarli har uch nafaridan biri (31,7%) yoshlar, ayniqsa, maktab o'quvchilari orasida bulling holatlari internet va ijtimoiy tarmoqlar ta'sirida sodir bo'lishini belgilagan bo'lishsa, yana shunchasi (31,7%) uning yaqin atrofdagalar, ya'ni do'stlari va tengdoshlari bunga ta'sir ko'rsatishini qayd etishgan. (3-rasm)

**"Sizningcha, o'quvchining xulq-atvoriga qaysi omillar
ta'sir etib zo'rovonlikka olib keladi?" degan savolga
respondentlarning javoblari haqida ma'lumot (% hisobida)**

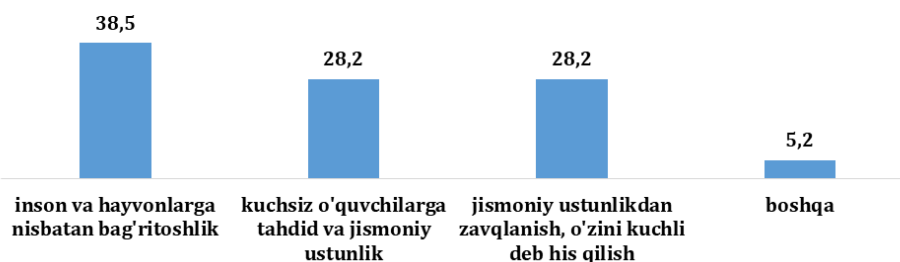
3-rasm

O'zbekistonning umumiy o'rta ta'lim maktablarida o'quvchilarga nisbatan bulling holatlari 11–12 yosh oralig'ida boshlanadi, 13–15 yosh oralig'ida esa tez-tez uchraydi, hatto, 18 yoshgacha davom etishi mumkin. Tadqiqot natijalariga ko'ra, har bir maktabda yolg'iz yoki guruh bo'lib yuruvchi tajovuzkor yoshlar borligi kuzatilib, so'rovnomaga ishtirokchilarining deyarli yarmi (44%) himoyaga va qo'llab-quvvatlashga muhtoj o'quvchilar borligini belgilashgan.

Respondentlarning bulling bo'yicha tushunchalari o'rganilganda, ushbu tushunchadan xabardorligi aniqlandi.

4-rasm

Yoshlarning bulling haqidagi tushunchasi

Mamlakatimizda aholi salomatligini mustahkamlash va ayniqsa, yosh avlodda sog'lom turmush tarzini shakllantirishga doir qator ijobiy ishlar amalga oshirilmoqda. Bu borada O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoyev tomonidan ilgari surilgan yoshlarning bo'sh vaqtini mazmunli tashkil qilishga qaratilgan "Besh muhim tashabbus"lari doirasida joylarda tashkil qilingan sport to'garaklari uchun 2021-yilning birinchi yarim yilligida 72180 dona sport inventarlari olib berilgan, ya'ni ushbu maqsad uchun turli manbalardan 15 milliard so'mdan ortiq mablag' yo'naltirilgan.

E'tiborli jihati "U-Report" tomonidan 2018-yilda "Maktabga xavfsiz qaytish" mavzusida o'tkazilgan sotsiologik tadqiqot natijalari bilan bugungi kundagi natijalarda deyarli farq kuzatilmagan (ta'lim muassasalarining 33 %i yoshlar bulling guvohi bo'lgan). Shuningdek, YNESKOning 2016-yilgi maktablarda bullingga oid global hisoboti natijasiga kura, zo'rovonlik ta'siriga uchragan o'quvchilarning ulushi mamlakatlar bo'yicha umumiy o'quvchilar soni 10 %idan 65 %igacha o'zgarib turar ekan[16].

Sobiq mustamlaka davrida mavjud bo'lgan totalitar tuzum turli tizimlarni vujudga keltirgan edi. Mustaqillikning dastlabki yillarida ham ijtimoiy hayotimizda ushbu yopiq tizimlar maktablarda saqlanib qolishi kuzatildi. So'nggi yillardagi o'zgarishlar natijasida Sh. Mirziyoyev tomonidan e'lon qilingan jamiyatdagi ochiqlik siyosati va uni ochiq tizimga aylantirishga bo'lgan tub islohotlar turli muammolar, ayniqsa, yoshlar masalasini hal etish davr talabiga aylandi. O'zbekiston maktablaridagi bulling holatlarini aks ettiruvchi ijtimoiy tarmoqlardagi turli xabarlar aslida yoshlar orasidagi mavjud vaziyatni ko'rsatib turibdi. Buni o'tkazilgan so'rovda ishtirok etganlarning aksariyati ta'lim muassasalarida bulling holatlari yuz berib turishini qayd etgani fikrimiz dalilidir.

Jumladan, umumta'lim maktab o'quvchilarining 1/3 qismidan ziyodi (38,5%) bulling, deb insonlarga va hayvonlarga nisbatan beparvo munosabatni tushunishi, 28,2 %i jismonan ustun bo'lgan o'quvchilar o'zidan zaifroq tengqurlariga zo'rovonlik o'tkazishi va yana shunchasi (28,2%) jismonan ustunlikdan zavqlanish hissi, deb hisoblaydi. Shu bilan birga respondentlarning 5,2 %i bulling, deganda haqorat, do'q-po'pisa, tuhmat, tahdid, bezorilik kabi tushunchalarni keltirishgan (4-rasm).

Xulosa va takliflar.

Tadqiqot natijasiga ko'ra, birinchidan, o'smir-yoshlarda o'z tengdoshlaridagi boshqalardan ajralib turishga intilishi, o'zini ko'rsatish istagi ko'proq o'zaro kelishmovchilik va turli zo'rovonliklarga sabab bo'lmoqda. Bu, bir tomondan, o'sha yoshdagilar uchun psixologik xos xususiyat bilan bog'liq bo'lsa, ikkinchidan, mustamlaka davri va undan keyingi mustaqillik yillarida ham barcha uchun umumiy bo'lgan o'rta ta'lim tizimidagi stereotiplar saqlanib kelinayotganligi bilan ham bog'liq. Ya'ni, sobiq ittifoq davridagi o'rta ta'lim tizimida barcha o'quvchilar yagona davlat maktablarida o'qishi, xususiy maktablar shakllantirishga yetarli e'tibor berilganligidir. Natijada jamiyatdagi ta'lim muassasalarida chuqurlashib borayotgan raqobatlashuv maktablarda ham aks etib, xususiy maktablar juda kamligi va nihoyatda, qimmatligi sabab turli tabaqalarga mansub oila farzandlari bitta maktabda, hatto, bir sinfda o'qishga majbur bo'lishmoqda. Ikkinchidan, iqtisodiy imkoniyati yuqori bo'lgan oiladagi o'quvchi esa o'qituvchilarning barcha talablarini bajara olish imkoniyatiga ega ekanligi oxir oqibatda maktablarda korrupsiya holatlarini paydo qilib, o'quvchilarning bilimiga nisbatan emas, balki iqtisodiy imkoniyatiga qarab turlicha yondashishni shakllantirib qo'ydi. Bu o'z navbatida, jamiyatdagi ushbu ijtimoiy adolatsizlikni chuqur anglamagan o'smir-yoshlarda iqtisodiy ahvoli yuqori bo'lgan tengdoshlariga nisbatan o'ch, qasos olish va alamzadalikni keltirib chiqarmoqda. Bizningcha, keyingi yillarda xususiy maktablar tizimini keng rag'batlantirib borilishini qo'llab-quvvatlagan holda tabaqalashgan o'rta ta'lim xizmatini joriy etish orqali o'quvchilar o'rtasidagi zo'rovonliklarni bartaraf etish mumkin, deb hisoblaymiz.

Uchinchidan, bugungi kunda mamlakatimiz maktablarida o'quvchilar o'rtasidagi zo'rovonlik (bulling) holatlarini yuzaga kelishiga maktab va oila muhiti hamda o'quvchi-yoshlarning o'z shaxsiy xususiyatlari ham sabab bo'lmoqda. Demak, ushbu jihatlarni e'tiborga olgan holda kompleks, manzilli va maqsadli

profilaktika chora-tadbirlarini tizimli qo'llash o'quvchilar oydinlashdi.
o'rtasida zo'ravonlik ko'rsatkichlarini kamaytirish xizmat qilishi

ADABIYOTLAR

1. Большой толковый социологический словарь. https://gufo.me/dict/sotsial_dikt/Структура
2. Мертон Р.К. Социальная теория и социальная структура / Пер. с англ. Э.Н. Эгоровой и др. – М.: АСТ, Хранитель, 2006. – С 873.
3. Афанасьева О. Понятие и содержание криминального насилия // Уголовное право. 2014, №5. –С.13-15;
4. Narbaeva T.K. O'zbekistonda xotin-qizlarni ijtimoiy himoya qilishning innovatsion modeli (sotsiodiskursiv tahlil). Monografiya. – Toshkent: "Tasvir", 2020. -B. 115–116.
5. Ziyaeva X.O. Maishiy zo'ravonlikka uchragan xotin-qizlarni ijtimoiy himoya qilish samaradorligini oshirish mexanizmlari. Sots. f.f.d. (PhD)..... diss. – Toshkent: 2021. -B. 23–24.
6. Быковская Э. Ф. Педагогическое насилие: теория и практика // Философия образования. 2006. №1. -С. 221–229.
7. Петросянц В.Р. Психологическая характеристика старшеклассников, участников буллинга в образовательной среде, и их жизнестойкость. Автореф. Дисс..... канд. псих.наук. – Санкт-Петербург: 2011. -С. 11.
8. Cornell D., Bradshaw C. From a Culture of Bullying to a Climate of Support: The Evolution of Bullying Prevention and Research. // <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.17105/spr-15-127.1?scroll=top&needAccess=true>
9. Мудрик А.В., Петрина М.Г. Социально-педагогическая виктимология как отрасль знания // Вестник ПСТГУ ИВ: Педагогика. Психология. 2016. - Вып.№1 (40). -С. 38–45.
10. Yunusov A.B. O'smir-yoshlarda ijtimoiy deviantlik holatlarining sotsiologik xususiyatlari. Sots.f.n. ilmiy darajasini olish uchun tayyorlangan dissertatsiya. – T.: O'zMU, 2004.;
11. Madrahimov A. O'rta maktablarda o'smirlar o'rtasidagi zo'ravonlik (BULLYING) holatlarini oldini olishning sotsiologik tahlili. Sots.f.f.d (PhD) ilm. darajasini olish u-n tay. diss. T., O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi DBA, 2024.
12. School violence and bullying: global status report. UNESCO. Assistant Director-General for Education, 2010-2018 (Qian Tang). Kitob nomi va yili, beti? // <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000246970>
13. Ткачева Ю.В. Воспитательная среда школы: сущность и структура // file:///C:/Users/User/Downloads/vospitatelnaya-sreda-shkoly-suschnost-i-struktura%20(1).pdf
14. Тарасов С.В. Образовательная среда: понятие, структура, типология. // <https://cyberleninka.ru/article/n/obrazovatelnaya-sreda-ponyatie-struktura-tipologiya>
15. Cornell D., Bradshaw C. From a Culture of Bullying to a Climate of Support: The Evolution of Bullying Prevention and Research. // <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.17105/spr-15-0127.1?scroll=top&needAccess=true>
16. School violence and bullying: global status report. UNESCO. Assistant Director-General for Education, 2010-2018 (Qian Tang). Kitob nomi va yili, beti? // <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000246970>